

KRISTOVA TRNOVÁ KORUNA A SAINTE-CHAPELLE V PAŘÍŽI

SKUTEČNÁ CENA KRISTOVY TRNOVÉ KORUNY, DATUM ZASVĚCENÍ KAPLE A SLAVNOSTNÍ OSVĚTLENÍ SAINTE-CHAPELLE

Peter Kováč – Praha

I

Od vrcholného středověku až do revoluce v roce 1789 si obyvatelé Francie připomínali 11. srpen jako velký svátek. Tento den jejich svatý král Ludvík IX. přinesl do arcibiskupského města Sens jednu z nejcennějších křesťanských relikvií. Šlo o trnovou korunu, kterou podle líčení evangelistů upletli Pilátovi vojáci a brutálně ji narazili Kristovi na hlavu, až mu z ní vystříkly pramínky krve, jež měla smýt dědičný hřích Adama a Evy a otevřít lidstvu cestu ke spáse. Ludvík získal veleslavný předmět od latinského (byzantského) císaře z Konstantinopole a do Francie ho v pozdním létě 1239 z Benátek přivezli s početným doprovodem dva dominikánští mniši, Jacques a André de Longjumeau. Získání trnové koruny patřilo k velkým státnickým úspěchům mladého krále. Arcibiskup ze Sens Gautier Cornut neváhal prohlásit, že v dějinách lidstva nastala nová epocha. Jako si Kristus kdysi vybral na Východě Svatou zemi ke zjevení mystéria spásy, tak si nyní zvolil na Západě Francii k uctívání své trnové koruny, symbolu ponížení a současně i vítězství. A vzácná památka v Paříži zůstane až do konce světa, kdy ji andělé odnesou k Poslednímu soudu, aby ji ukázali všem, kteří se dostaví k posouzení hříchů i dobrých skutků.¹

S odstupem dvou let dorazily z Východu do Paříže další svaté ostatky pocházející ze samých prapočátků křesťanství a v červnu 1247 bylo vlastnictví všech relikvií ještě jednou definitivně stvrzeno smlouvou, kterou latinský (byzantský) císař Balduin II. předal francouzskému králi Ludvíkovi IX. v Saint-Germain-en-Laye u Paříže. Jak se praví v dokumentu, král vše získal jako dobrovolný a nezištný dar, který nicméně musel sám vykoupit za velké množství peněz, protože relikvie byly zastaveny pro naléhavou potřebu Byzantské (Konstantinopolské) říše věřitelům. O jak velkou částku zaplacenou za relikvie šlo, to nevíme, a ani sám Balduin II. se o její skutečně výši v dokumentu nezmiňuje: „*Notum fieri volumus universis quod nos carissimo amico & consanguineo nostro Ludovico, regi Francie illustrissimo, sacrosanctam spineam Coronam Domini & magnam portionem vivifice Crucis Domini, una cum aliis pretiosis & sacris reliquiis, que propriis vocabulis inferius sunt expresse, quas olim in Constantinopolitana urbe venerabiliter collatas, & tandem pro urgenti necessitate imperij Constantinopolitani diversis creditoribus & diversis temporibus pignori obligatas, idem dominus rex de nostra voluntate redemit magne pecunie quantitate, & eas fecit Parisius beneplacito nostro transferri, eidem domino regi, spontaneo & gratuito dono plene dedimus, absolute concessimus, & ex toto quictavimus & quictamus, quas utique venerandas reliquias propriis nominibus duximus exprimendas videlicet...*” – následuje výčet všech relikvií.²

Jen o jediné z těchto relikvií se obecně traduje, že je známa její skutečná cena. V řadě současných uměleckohistorických publikací a studiích se opětovně dočteme, že za Kristovu trnovou korunu král Ludvík IX. zaplatil částku 135 000 liber (livrů), což je nesmírně vysoká suma.³ Abychom si

udělali konkrétnější představu o její výši, uveďme jeden jediný příklad. V roce 1254 se Ludvík IX. vracel z křížové výpravy do Francie a podle pamětníka, šlechtice Jeana de Joinville, během plavby se rozproudila diskuse o hodnotě obrovské lodi pro několik set vojáků, na jejíž palubě se panovník nacházel. Námořníci tvrdili, že kdyby loď byla zcela nová, stála by čtyři tisíce liber, nebo dokonce i víc.⁴ Z toho vyplývá, že údajná a tradovaná částka vyplacená Ludvíkem IX. za trnovou korunu by bez problémů postačila k postavení flotily, na niž by se pohodlně vešla celá francouzská armáda. Ovšem relikvie by Paříž téměř zruinovala, zejména když nedlouho poté zakoupil Ludvík IX. na Východě další cenné ostatky, a to rovněž za nemalé peníze. Královy finanční prostředky nebyly neomezené. Podle Williama Chestera Jordana a Jeana Richarda se jeho roční příjem ve čtyřicátých letech 13. století pohyboval kolem 250 000 liber, z nichž valná část byla určena na provoz dvora.⁵ Možná však nebyla pro tak zbožného vládce, za jakého bývá Ludvík Svatý považován, žádná oběť malá a do Kristovy trnové koruny investoval polovinu svého rozpočtu nebo se značně zadlužil...

Pokusíme se však dokázat, že ona tradována částka 135 000 liber za Kristovu trnovou korunu neodpovídá historické realitě a že se do odborné literatury dostala pouhým omylem.

Z listiny vydané v září 1238 je známo, že k relikvii se v Konstantinopoli pojil dluh ve výši 134 byzantských zlatých mincí čili hyperpyronů. Regentská rada tzv. Latinského císařství (v listině: imperii Romanie) ve složení Anselm de Cayeux (Anselmus de Kaeu), Nariot de Toucy (též Narjot; Nariotus de Tuci), Geoffroy de Méry (Iofredus de Meri), Willan d'Annet (též de Aulnay; Villain d'Aulnoy; Willanus de Anneto), Gérard de Struens (též Gerard de Sirvensis anebo Gérard d'Etrun; Gerardus de Struens) a Milon Tirel (též Miles Tirel; Milo Tirellus), zastupující v Konstantinopoli nepřítomného císaře Balduina II., si 4. září 1238 vypůjčila od benátského měšťana částku 13 134 byzantských zlatých mincí čili hyperpyronů a jako zástavu použila Kristovu trnovou korunu.⁶ Věřitelem se stal obchodník či bankéř Nicola Quirino (Nicolao Quirino), o němž toho moc nevíme. V dokumentu je pouze uvedeno, že pocházel z farnosti Santa Maria Formosa v Benátkách. V sousedství chrámu S. Maria Formosa má v Benátkách palác a svoje tradiční sídlo rodina Querini. Je docela dobře možné, že pisář Benátčanovo jméno v dokumentu trochu zkomolil a že možná původně znělo Niccolò Querini. Šlo by tak o člena velmi bohaté a známé rodiny Querini, která od 11. století po dlouhou dobu výrazně ovlivňovala politiku Benátek.⁷

Z textu dokumentu ze září 1238 je zřejmé, že Kristova trnová koruna byla zastavena již dříve, a to skupině podílníků, ke kterým patřili Benátčané, Janované a abatyše cisterciáckého kláštera Santa-Maria de Percheio. Jejich části byly tehdy rozděleny takto: podesta se jménem Benátské republiky podílel sumou 4 175 hyperpyronů, abatyše kláštera de Percheio (Perceul) 4 300 hyperpyronů, Nicola Cornario (zřejmě Nicolo Corner) a Petr Zanne (zřejmě Pietro Ziani) dohromady 2 200 hyperpyronů a investoři z Janova 2 459 hyperpyronů. Celkem to činí 13 134 hyperpyronů. Relikvie se tehdy na čas dostala do držení benátského představeného Albertina Morosiniho, který měl za úkol střežit ji po celou dobu půjčky.

Kdy k této první zástavě přesně došlo, není zcela jasné a sama listina ze září 1238 se o tom nikterak nezmiňuje. Kupříkladu historik Michael Angold uvádí, že o půjčce rozhodl regent Jan z Brienne (Jean de Brienne, anglicky John of Brienne), vládnoucí jako latinský (byzantský) císař v letech 1231–

1237. V textu listiny o tom však není ani zmínka a je pravděpodobnější, že Kristovu trnovou korunu jako zástavu použila poprvé až regentská rada po úmrtí Jana z Brienne (březen 1237), což by potvrdzovalo i dobové svědectví arcibiskupa ze Sens Gautiera Cornuta, který tvrdil, že po smrti Jan z Brienne nouze v obléhané hlavním městě Latinského císařství nabyla takového rozsahu, že šlechtici obklíčení v Konstantinopoli zastavili Kristovu korunu: „*proceres inclusos in urbe Constantinopoli, ad hanc calamitatis inediam devenisse, quod incomparabilem thesaurum illum Corone Domini ... oportebat eos alienis vendere, vel ad minus titulo pignoris obligare.*“⁹ Podle historika Donalda M. Nicola sehrál při sjednání první půjčky a zástavy iniciativní roli Anselm de Cayeux, baillie (anglicky bailiff) Latinského císařství, který záhy po smrti Jana z Brienne rozhodl o zastavení trnové koruny.¹⁰

Protože v září 1238 bylo nutné Kristovu korunu vykoupit zpět, regentská rada si na splacení dluhu opět půjčila, tentokrát od již zmíněného Benátčana Nicoly Quirina. Podle textu této smlouvy se počítalo s tím, že pokud Latinské císařství během října nezíská finanční pomoc ze Západu, poputuje Kristova trnová koruna do Benátek, což se v prosinci 1238 skutečně stalo. Zde mohl Nicola Quirino rozpečetit schránku, v níž byla trnová koruna uložena, a vzácnou relikvii za asistence dominikánů a františkánů ukázat dóžeti a předním osobnostem benátské republiky. U všeho měl být přítomen i vyslanec Latinského (byzantského) císařství. Byla také určena lhůta čtyř měsíců, po kterou by bylo možné relikvii vykoupit; po jejím uplynutí si Quirino mohl dělat s relikvií co chtěl, prodat ji nebo ji zastavit někomu jinému.¹¹

Aby se zabránilo případné finanční spekulaci při vykoupení Kristovy trnové koruny, byl přesně určen i přepočít dlužní částky 13 134 hyperpyronů na benátskou měnu — jako společná objektivní jednotka byla stanovena aktuální cena za „miliaria“ čili jednotku váhy olova. Donald M. Nicol uvádí: „*The miliaria were ,thousandweights' of lead, each equivalent to 8 and 1/4 hyperpyra.*“¹²

Částka 13 134 hyperpyronů za Kristovu trnovou korunu je tedy jedinou částkou, kterou známe přímo z pramenů. Archivář a kanovník Sauveur Jérôme Morand v roce 1790 tuto sumu přepočítal na 156 900 liber.¹³ Podstatné však je, že tím měl na mysli „libry“ své doby a nikoliv „libry“ ve 13. století! Kurz ve středověku byl zcela jiný. Dobový pamětník šlechtic Jean de Joinville uvádí, že výkupné za Ludvíka IX., zajatého v roce 1250 v Egyptě, bylo stanoveno na milion byzantských zlatých mincí („*un million de besants d'or*“), což podle něho představovalo půl miliónu liber („*cing cent mille livres*“) ve francouzských penězích.¹⁴ V takovém případě by 13 134 zlatých čili hyperpyronů, za které Nicola Quirino v Konstantinopoli převzal Kristovu korunu do zástavy, bylo ve skutečnosti 6 567 liber, což byla finanční hotovost, která nesporně mnohem více odpovídala možnostem benátského kupce. Nešlo při tom o nějakou malou sumu. Velkolepá a finančně náročná svatba Ludvíka IX. s Markétou Provensálskou (Marguerite de Provence), konaná v roce 1234 v Sens, stála úhrnem 2 526 liber.¹⁵

Jak ale vznikla ona tradovaná částka 135 000 středověkých liber? Odpověď na to je zcela jednoduchá: do moderní literatury dostala omylem a nepřesným čtením textů dvou autorů z 19. století, kterým byli Charles Rohault de Fleury a Paul Riant.

Rohault de Fleury v příloze své slavné knihy *Mémoire sur les instruments de la Passion* z roku 1870 napsal, že v rodině Quirino v Benátkách se prý nachází kupní smlouva na „10 000 pépérins d'or“ čili na deset tisíc byzantských hyperpyronů, za které prý poslové Ludvíka IX. vykoupili Kristovu trnovou

korunu. Celý citát z jeho knihy zní následovně: „5. Question - M. le comte d'Altan, chevalier-profès de l'ordre de Malte, m'a dit qu'il avait vu à Venise l'acte de cession à saint Louis des reliques de la Passion, payées à Quirini, banquier, 10,000 pépérins d'or. On dit qu'il existe encore un Quirini de cette famille. Pourrait-on avoir la copie de cet acte? R. L'acte de cession ne se trouve pas aux archives générales de Venise; peut-être existait-il; mais l'on m'a dit que plusieurs actes importants, principalement du XIIIe siècle, ont été transportés à Vienne d'Autriche, car l'on sait bien qu'à plusieurs reprises les archives de Venise ont été dépouillées. Il existe réellement à Venise un Quirini, de la famille qui fut mêlée à l'affaire des reliques de la Passion dégagées par saint Louis de France. Toutefois, avant de m'adresser à ce vieillard, comme il est clair que l'ancien banquier Quirini n'avait pu être que l'intermédiaire entre saint Louis & la république de Venise, qui avait prêté la somme pour le paiement, & que par conséquent l'acte authentique de cession, s'il existait encore, devait se trouver, non pas chez la famille Quirini, mais dans les archives du sénat, j'écrivis à M. le chevalier d'Altan, qui me répondit avoir trouvé cité l'emprunt sur gage de reliques dans d'anciens papiers de la famille Quirini, à l'occasion d'une vente faite par cette famille, en 1825, d'un domaine près de Cologne. J'interrogeai ensuite le patricien Jean Quirini Stangualia, qui m'avoua que les archives de sa famille ne remontaient pas au delà de la moitié du xviiie siècle."

Charles Rohault de Fleury sám dotyčnou smlouvu však nikdy neviděl, marně se dotazoval na její faktickou existenci, a že nějaký takový dokument existuje zaslechl jen od jednoho maltézského rytíře.¹⁶ Osm let poté Paul Riant ve svém monumentálním díle *Exuviae sacrae Constantinopolitanae* publikoval tuto informaci už jako zcela ověřený fakt. Dokonce vyrobil na základě zmiňky Rohault de Fleury regist nenalezeného dokumentu (!), který v jeho podání zní následovně: „1239 Venetiae: Nuntij Ludovici IX se a Nicolao Quirino, solutis decem millibus hyperperorum aureorum, sacram Coronam spineam accepisse declarant. [Documentum in archivo Quirinorum asservatum, & a dom. Rohaut de Fleury (Instrum. de la Passion, p. 396) citatum.]”¹⁷ A na základě toho pak Paul Riant tvrdil, že podle něho relikvie stála „10 000 hyperpères", tedy 10 000 byzantských hyperpyronů, což podle jeho přepočtu bylo 135 000 franků v aktuální měně jeho doby („135 000 fr.“).¹⁸ Tvrzení poté nekriticky převzali mnozí moderní badatelé s tím, že omylem začali uvádět, že zmíněná částka 135 000 je suma ve středověkých librách! Přitom Paul Riant ve své knize naprosto přesně uvádí, jak tento přepočet dělal, a konkrétně zmiňuje, že 550 liber ražených ve 13. století ve městě Tours odpovídalo v jeho době 12 430 frankům!¹⁹ Kurz v 19. století tedy byl 1 středověká libra = 22,6 franku a 135 000 franků bylo ve skutečnosti 5 973 středověkých liber ražených v Tours. V pařížských librách to muselo být o něco méně, protože jak John W. Baldwin uvádí, konkrétně v roce 1221 měla 1 libra ražená v Tours hodnotu 0,8 libry ražené v Paříži.²⁰

Ani tato suma 5 973 liber však neodpovídá tomu, kolik podle našeho mínění francouzský král Ludvík IX. zaplatil v Benátkách za významnou relikvii. Jestliže se ke Kristově trnové koruně pojil dluh 13 134 hyperpyronů, pak působí velmi nevěrohodně, že by se benátský podnikatel a bankéř Nicola Quirino spokojil s tím, že by od francouzského krále dostal jen 10 000 hyperpyronů čili o čtvrtinu méně, než kolik investoval a na kolik skutečně byl zapsán dlužní úpis.²¹ V Benátkách navíc při vlastním jednání o vykoupení Kristovy trnové koruny vznikla zvláštní situace, kterou náznakem popisuje

arcibiskup Gautier Cornut. Cornut konkrétně uvádí, že poselstvo Ludvíka IX. bylo na cestu do Itálie důkladně připraveno a vybaveno penězi, ale přímo na místě v Benátkách se zjistilo, že tyto finanční prostředky nepostačují. A proto si vyjednaváči Ludvíka IX. museli v chvatu vypůjčit hotové peníze od francouzských kupců, které v Itálii náhodou potkali. V dokumentu stojí: „*Preparant itaque nuncios solemnes & discretos cum fratre Iacobo & nunciis imperij, mittentes eos Venetiam, instructos plenus & munitos de pecunia ad redemptionem sacri pignoris obtinendam. ... Expedite veniunt Venetiam, fratrem Andream inveniunt cum thesauro; procurante divina clementia, tunc temporis in partibus illis negociabantur nati de regno Francie mercatores; exhibitis sibi litteris regalibus, de mutuo exponunt pecuniam ad libitum nunciorum. Redimitur sanctum pignus, dolentibus Venetis, sed, pro conditionibus initis, non valentibus obviare.*”²²

Informace je zvláštní. Zdá se totiž nepravděpodobné, že by Jacques de Longjumeau vyrazil z Paříže s menší hotovostí, než jaká byla nutně potřeba. Ludvíkovi IX. na Kristově koruně nesmírně záleželo. Proč by riskoval, že poslům budou v Benátkách chybět peníze, když Kristova trnová koruna měla být vykoupena v poměrně velmi krátkém časovém termínu? Proč by se Ludvík IX. spoléhal na to, že cestou poslové potkají možná nějaké francouzské kupce a ti jim laskavě půjčí značnou hotovost? Působí to celé velmi podivně...

Domnívám se, že poselstvo určitě z Paříže vyrazilo s částkou odpovídající dlužní sumě 13 134 hyperpyronů. O tomto faktu svědčí nepřímo i listina, kterou se v prosinci 1238 na benátského věřitele Nicolu Quirina obrátili členové konstantinopolské regentské rady, aby vydal jejich poslům trnovou korunu, a jmenovitě jsou zmíněni rytíři Mikuláš ze Sorella (Nicolaum de Sorello) a dominikánští řeholníci André a Jacques de Longjumeau, které francouzský král Ludvík IX. pověřil, aby pro něj jménem císaře Balduina II. vykoupili tuto relikvii a dopravili ji do Francie. Nariot de Toucy, Geoffroy de Méry, Willan d'Annet, Gérard de Struens a Milon Tirel v dokumentu žádají Quirina, aby těmto poslům po zaplacení řečeného dluhu (tedy po uhrazení částky 13 134 hyperpyronů) vydal bez jakýchkoliv dalších podmínek Kristovu trnovou korunu.²³

Výše dluhu se tedy jistě nijak nezměnila. Takže jediné vysvětlení pro zvláštní zmínku arcibiskupa Cornuta je, že během předávání peněz asi nastal nějaký obrat v diplomatickém jednání. Benátčané chtěli víc, než bylo dohodnuto, a poslové tolik peněz neměli pohromadě a museli si dodatečně půjčit. Možná si Quirino jako šikovný obchodník připočítal k dlužné částce tučné úroky, dopravu zástavy z Konstantinopole a třeba i skladování relikvie. Možná byla skutečným důvodem taktika, snaha Francouze co nejvíce odradit a Kristovu trnovou korunu natrvalo ponechat v pokladnici chrámu San Marco, což by Benátkám v celé křesťanské Evropě přineslo značné renomé.

Čili nešlo ani o 10 000 hyperpyronů, ani o 13 134 hyperpyronů, ale o nějakou vyšší cenu. Řekněme, že v Paříži najisto počítali s částkou 13 134 hyperpyronů (asi šest a půl tisíce liber), plus měl k tomu Jacques de Longjumeau dostat od Ludvíka IX. navíc zálohu na nečekané výdaje, spojené s vlastním transportem a ochranou relikvie. Ovšem ani to všechno dohromady zřejmě nestačilo k uspokojení věřitele. Kolik tedy Benátčané požadovali?

Francouzský historik Jacques Le Goff tvrdí, že skutečná částka není známa a patrně ji ani nikdy nezjistíme.²⁴ Zajímavé však je, že se nám ze 13. století zachoval dosti přesný údaj, jemuž dosud

nebyla věnována dostatečná pozornost, snad jen s výjimkou americké badatelky Donny L. Sadlerové, která na něj odkazuje v krátké poznámce v jedné studii, ale také tomuto faktu nepřikládá velký význam.²⁵ Alberik (Albericus) z cisterciáckého opatství Trois-Fontaines ve své kronice, kterou vedl asi od roku 1232, výslovně zaznamenal, že Ludvík IX. koupil Kristovu trnovou korunu za 10 000 pařížských liber, tj. o tři a půl tisíce liber více, než na kolik byl vystaven dlužní úpis ze 4. září 1238, a další dva tisíce liber stála její doprava z Benátek do Paříže. Alberik uvádí: „*Supradiclus imperator iuvenis Balduinus castrum de Namuco regi Francie Ludovico supra 50000 librarum Parisiensium invadiavit, et pro spinea Domini corona, que ex parte eiusdem imperatoris servabatur in Venetia, dedit ei rex Francie 10000 librarum; et illi qui requisierunt et detulerunt, bene 2000 expenderunt et quasdam difficultates passi sunt, sed semper Christo triumphante evaserunt. Que corona recepta est Parisius infra octavas assumptionis. Venerunt obviam processiones omnium ordinum et congregationum de civitate ad locum, qui Specula dicitur, iuxta abbatiam sancti Antonii monialium, presente archiepiscopo Senonensi cum suffraganeis; et dictum est in pleno sernone, quod post omnia illa privilegia, quibus regnum Francie a domino Iesu Christo huc usque decoratur et sublimatur, novissime tantum talemque thesaurum eidem ipse pius Dominus habere concessit. Quod vero de eadem corona sunt aliquae spine ab antiquo in Senonensi civitate et quedam etiam particula eiusdem corone fertur apud Sanctum Dyonisium esse a Karolo Magno delata et honorifice ibi reposita.*“²⁶

Musíme si položit zásadní otázku: je tato zpráva věrohodná a důvěryhodná? Odpověď je jednoznačně kladná. Z celého znění dokumentu plyne, že Alberik měl velmi dobré a přesné informace. Namur (castrum de Namuco) opravdu získal Ludvík IX. od Balduina II. za částku 50 000 liber.²⁷ Přesně je Alberikem popsána i translace Kristovy koruny do Paříže a její ukázání lidu před hradbami Paříže poblíž kláštera sv. Antonína. Alberik uvádí i podstatný detail, který se u jiných pamětníků (třeba Gautiera Cornuta) nedočteme, že totiž francouzský král sám za sebe Kristovu korunu nevykoupil, ale dal latinskému císaři Balduinovi 10 000 liber, aby za ně vykoupil Kristovu trnovou korunu, kterou „uchovával“ v Benátkách. Tento fakt potvrzuje výše zmíněný dokument z prosince 1238, kterou se členové regentské rady Latinského císařství obrátili na svého věřitele Nicolu Quirina, aby Kristovu trnovou korunu vydal jejich poslům, to jest poslům Balduina II.! Líčení Alberika je tedy i v tak delikátních podrobnostech nesmírně přesné a odpovídá textu listiny z prosince 1238, kdy poslové (i ti, kdo byli prokazatelně ve službách Ludvíka IX.) vystupovali jako zástupci latinského císaře a nikoliv francouzského krále. Lze proto věřit, že Alberik měl stejně přesné informace i v otázce ceny, která byla v Benátkách za Kristovu trnovou korunu zaplacená. Sám zemřel krátce po polovině 13. století, takže zaznamenal velmi aktuální zprávy, které on sám měl zcela jistě z generální kapituly svého řádu. Už v roce 1240 se Ludvík IX. obrátil na shromáždění opatů v Cîteaux a požádal je, aby byl v jejich kláštorech na území Francie 11. srpna oslavován jako svátek translace Kristovy koruny. Cisterciáci mu vyšli ochotně vstříc a stali se horlivými propagátory svátku Svaté koruny.²⁸ Takže její cena – 10 000 liber za Kristovu trnovou korunu a 2 000 za její dopravu do Paříže – asi nebyla pro cisterciáky tajemstvím, a tak se o ní stejně jako o celém zákulisí jednání dozvěděl i zmíněný kronikář Alberik.

Informace cisterciáckého kronikáře z poloviny 13. století by dosti přesně odpovídala tomu, co kdysi zaslechl Rohault de Fleury od onoho maltézského rytíře, že totiž v Benátkách v rodině Quirinise

existovala směnka znějící na částku deseti tisíc, ale protože Rohault de Fleury dokument osobně neviděl a jen se o ní doslechl, mohl klidně zaměnit pařížskou měnu za byzantskou. V 19. století se tedy staly dvě chyby. Charles Rohault de Fleury z 10 000 pařížských liber prostě udělal 10 000 byzantských hyperpyronů. Na základě toho vyrobil Paul-Edouard-Didier Riant o své vlastní vůli „regist“ o uhrazení dluhu za Kristovu trnovou korunu ve výši 10 000 byzantských hyperpyronů a tuto částku pro lepší představivost převedl na současnou měnu, tedy konstatoval, že tato částka odpovídá v jeho době 135 000 franků. Ve 20. století to byl zřejmě Louis Grodecki, který částku 135 000 franků z Riantovy doby zaměnil omylem za středověké pařížské libry, a tento chybný údaj pak natrvalo zakotvil v moderních dějinách umění.

II

Suma 10 000 pařížských liber za vykoupení Kristovy trnové koruny a 2 000 liber ze její translaci do Paříže by i reálně odpovídala možností Ludvíka IX. Královská pokladna neměla nějaké nevyčerpatelné zdroje prostředků. Na přelomu dvacátých a třicátých let čelil mladý král se svojí matkou Blankou Kastilskou vzpouře nejbohatších velmožů a současně na jihu země udržoval armádu k boji proti albigenským, kde až v roce 1244 padla poslední pevnost katarů, hrad Montségur. Na přelomu třicátých a čtyřicátých let se Ludvík IX. musel s vojskem postavit proti invazi anglického krále Jindřicha III. Během příprav na křížové tažení do Svaté země, to jest v letech 1245–1248, Ludvík IX. intenzivně šetřil na válku s islámem. Neúspěšná křížácká výprava stála nakonec obrovské peníze a tyto částky z velké části pocházely z příspěvků francouzských měst a z pokladnic církevních diecézí, kde se pak nedostávaly prostředky na jiné aktivity, mimo jiné i na budování či přestavbu kostelů a jejich umělecké vybavení. Bylo by zajímavé podrobně prozkoumat, jak to třeba naznačil americký badatel William Chester Jordan, do jaké míry kvůli tomu nastala na přelomu čtyřicátých a padesátých let 13. století krize stavební aktivity v rámci královské domény, která mohla na čas ochromit práci početných skupin architektů, sochařů, zedníků a kameníků.²⁹ Možná s tím souvisí i králova malá či téměř žádná podpora stavby velkých katedrál. Víme třeba, že Ludvík IX. si oblíbil Notre-Dame v Chartres, kam se několikrát vydal na zbožnou pouť, ale neexistuje žádný doklad o finančním příspěvku, který by věnoval na její dostavbu. Projevem jeho dobré vůle je pouze fakt, že se v roce 1259 dobrovolně vzdal nároku na „gustum regis“ čili na ubytování a stravu v biskupově rezidenci a peníze z toho plynoucí investoval do založení dvou kaplanství v chartreské katedrále.³⁰ Dar to byl, ale rozhodně nikoliv královský.

V případě Sainte-Chapelle se však Ludvík IX. projevil jako štědrý dárcem. Guillaume de Saint-Pathus, jeden z prvních životopisců svatého krále, uváděl, že stavba této královské kaple v Paříži ho stála 40 000 liber ražených v Tours.³¹ Tato částka byla značná, nicméně odpovídala všemu luxusu a také rychlému provedení všech prací. Se zprovozněním Sainte-Chapelle Ludvík IX. zjevně spěchal – jak už kdysi tvrdil Louis Grodecki – a dokončení stavby a její výzdoby se nemohlo ani o měsíc zpozdít, protože termín konsekrace kaple, neděle 26. dubna 1248, nebyl zvolen vůbec náhodně.³²

Většina historiků termínu 26. dubna nevěnovala téměř žádnou pozornost, protože zalistujeme-li kalendářem, nenajdeme tu nic, co by bylo nějak mimořádně zajímavé. Svátek má v tento den třeba Antoninus z Říma, Bertharius z Montecassino, Marcellinus nebo Richarius (Riquier). S výjimkou

posledně jmenovaného jde o světce a mučedníky menšího významu. Den se zdál dokonce natolik bezvýznamný, že někteří autoři při zmínce o vysvěcení Sainte-Chapelle dodnes zaměňují 26. dubna za 25. dubna. Neděle 26. dubna v roce 1248 však byla výjimečná.³³ Šlo o první neděli po Velikonocích, zvanou Neděle provodní čili Quasimodogeniti (ze slov 1. listu apoštola Petra: Quasi modo geniti infantes...; Jako novorozené děti..., 1P, 2, 2), kterou vrcholil tzv. velikonoční oktáv, období, kdy se věřící museli denně účastnit bohoslužby a radostně oslavovat Krista jako Spasitele, připomínat si jeho mučednickou smrt a slavné zmrtvýchvstání. K tomu všemu se vztahovaly relikvie získané Ludvíkem IX., takže slavnost byla záměrně načasována na nejpříhodnější dobu z hlediska svátků církevního roku 1248. Velikonoční svátky v roce 1248 byly současně stanoveny jako závazný termín, kdy měli být šlechtici povoláni do zbraně. Jean de Joinville i po mnoha desetiletích vzpomínal, že právě o velkých svátcích v dubnu 1248 se dojemně rozloučil s rodinou a oznámil jí, že se na pokyn Ludvíka IX. vydává na křížovou výpravu. K tomu dodal, že tehdy „*the king summoned all his barons to Paris, and made them swear that if anything happened to him while he was away, they would remain loyal and faithful to his children*“.³⁴ Konsekrace Sainte-Chapelle byla důležitou součástí těchto akcí a není ani náhoda, že horní kapli zasvětil Kristově trnové koruně a Svatému Kříži legát Eudes de Châteauroux (Odo z Châteauroux), který se z pověření papeže přímo účastnil jako hlavní organizátor příprav křížáckého tažení. Výpravu Ludvík ani Eudes nechápali jen jako bojovou akci, ale i jako duchovní pouť. Král už během jarních měsíců roku 1248 navštívil všechna významná místa své domény. Jeho „*tournée*“ popsal historik William Chester Jordan³⁵ a vyvrcholením všeho toho se stala právě konsekrace Sainte-Chapelle, jejíž datum spadalo do samého závěru velikonoční oktávy. Vysvěcení pařížské královské kaple tak bylo zjevně naplánováno jako symbolický akt, který přímo souviselo s královou křížáckou výpravou, a s adorací Kristových ostatků v novém svatostánku byla zřejmě spojována i naděje na úspěch celého tažení za osvobození Kristova hrobu. Ludvík IX. současně se Sainte-Chapelle budoval i svůj křížácký přístav na jihu Francie – Aigues-Mortes. Obě místa zvláštním způsobem spojují i obdobná historická data: když se král účastnil v dubnu 1248 zasvěcení Sainte-Chapelle, myslel i na Aigues-Mortes, kde se v tomtéž termínu začala scházet křížácká armáda, a v přístavním městě pak krátce před vyplutím v srpnu 1248 podepsal druhou fundaci pro duchovní působící v Sainte-Chapelle. A protože dějiny občas nabízejí opravdu zvláštní náhody, patří dnes pařížská královská kaple i strážní věž města Aigues-Mortes zvaná Tour de Constance k nejkompletněji dochovaným architektonickým památkám, podle nichž si lze živě představit, jak na člověka vrcholného středověku působil protiklad mezi důmyslně řešeným interiérem donjonu a prosklenou palácovou kaplí zářící pestrými barvami vitrají.³⁶

III

Král Ludvík IX. si dobře uvědomoval význam pašijových relikvií k posílení svého výsadního postavení jak v očích poddaných, tak i mnoha evropských panovníků a věřících. Nádherná Sainte-Chapelle, umělecký skvost, dominující královskému paláci v samém centru Paříže, tento fakt jen podtrhovala. Když se český opat Petr Žitavský z cisterciáckého kláštera na Zbraslavi u Prahy dostal v létě 1334 do Paříže vzpomínal, jak moc jeho duši potěšil pohled na trnovou korunu a další „*přeslavné ostatky*

chované v královské kapli.³⁷ Elegance, krása a nádhera architektury i její výzdoby nebyly jen prostředkem k umocnění zážitku z relikvií, ale staly se přímo součástí duchovního poselství, které měla kaple jako obrovský relikviář divákům nabídnout.³⁸ Důkazem toho byla slova pařížského teologa a duchovního Jeana de Jandun, který ve spise *Tractatus de laudibus Parisius* píše: „*The carefully chosen colors of its paintings, the precious gilding of its images, the pure transparency of the stained glass that shines on all sides, the rich adornments of its altars, the marvelous virtues of its sanctuaries, the exotic ornaments of its reliquary shrines decorated with dazzling precious stones, give to that house of prayer such a degree of beauty that upon entering it one believes oneself carried up to the heavens, and one with reason believes oneself to be introduced into one of the most beautiful rooms of paradise.*“³⁹

Zvláštní je, že zatím z tohoto hlediska byla malá pozornost věnována osvětlení Sainte-Chapelle, které bylo středověkými kronikáři oceňováno stejně jako sama krása architektury, oltářů, relikviářové skříně nebo vitrají. Dokladem o tom je detailní popis ve Velkých francouzských kronikách, který se týkal návštěvy císaře Karla IV. v Paříži v zimě roku 1378, a je to vůbec nejcennější zdroj informací o praktickém fungování Sainte-Chapelle a o obřadech, které tu probíhaly.⁴⁰ Nejprve vzal francouzský král Karel V. do interiéru horní kaple římského a českého krále Václava IV., císařova syna. Společně se zúčastnili obřadu, konaného v předvečer svátku Tří králů, tedy 5. ledna. Kronikář, který zaznamenal celý průběh, poznamenal, že toho večera byla celá kaple krásně vyzdobena a nádherně osvětlena, že to byla krásná a podivuhodná věc na pohled – v originále: „... *la Sainte-Chapelle si noblement aournée, et l'autel si richement et grandement garny de joyaux d'églises et de reliques, et telement enluminée, que c'estoit belle et merveilleuse chose à veoir.*“⁴¹ Také Christine de Pizan, která zaznamenala návštěvu Karla IV. a Václava IV. v Sainte-Chapelle připomíná, že podivuhodný byl nejen pohled na svaté ostatky, klenoty, antependia, ale také na osvětlení celé kaple – „*C' était un spectacle extraordinaire que de voir les saintes reliques, les joyaux, les nappes d'autel, les luminaires et toutes les richesses qui se trouvaient là.*“⁴²

Osvětlení kaple přikládal sám zakladatel Sainte-Chapelle král Ludvík IX. značný význam. V druhé zakládací listině Ludvíka IX. ze srpna 1248 se dočteme, že před hlavním oltářem mají ustavičně dnem i nocí hořet ve stříbrných miskách tři velké svíce. Dále se tu praví, že o všedních dnech, konkrétně o nešporách, matutinech a také o hlavní mši mají být na hlavním oltáři zapáleny čtyři svíce, o svátcích s devíti lekceci a o nedělích šest svící; o svátcích s polosvátečním oficiem osm, o dvojitých svátcích dvanáct, o výročních svátcích dvacet čtyři, přičemž vosk každé z nich měl vážit dvě libry. Se speciálním osvětlením pamatoval král i na relikviářovou skříně. O všech výročních svátcích při mši, matutinech a prvních i druhých nešporách a o všech dnech, během nichž se koná slavnostní mše kvůli přesvatým relikviím, mělo být zapáleno dvanáct svící, a to kolem relikviáře se svatými relikviemi šest po jedné i druhé straně. Text zní následovně: „*De quo luminari sic ordinavimus, ut tres cerei quorum quilibet tres libras ponderabit ad minus, continué omni die ac nocte ardeant in bacinnis argenteis ante majus altare, privatis diebus ad vespervas, matutinas, & ad majorem missam super majus altare ante sanctuaria ardeant quatuor cerei: in festis novem lectionum & dominicis diebus sex cerei: in festis quae cum semiduplo fiunt, octo: in festis duplicibus duodecim: in festis annualibus*

*viginti quatuor, quorum cereus quilibet ponderabit duas libras. Praeter haec etiam volumus ut in omnibus annualibus festis, in missa, in matutinis, & vesperis primis & secundis, & omnibus diebus quibus de sacrosanctis reliquiis fiet missa solemnis, in missa ardeant duodecim cerei, quorum quilibet ponderabit duas libras, circa capsam sanctorum reliquiarum sex videlicet ab uno latere, & sex ab alio; & similiter quotiens infra octavas susceptionis sanctae coronae, sanctae crucis, vel sanctorum reliquiarum, de ipsis sacrosancta corona, de sancta cruce, vel praedictis reliquiis celebrabitur missa solemnis.*⁴³

Fakt, že tento podrobný výčet se dostal do dokumentu, který byl především věnován organizaci adorace svatých ostatků a odměňování duchovních, je hodný pozornosti a svědčí o velkém významu, který Ludvík IX. osvětlení kaple přiznával. Toto trvalé noční i denní osvětlení Sainte-Chapelle mělo jak praktický smysl, tak hluboký mystický a liturgický význam, který podněcoval fantazii i devoci středověkých diváků. Svědčí o tom pasáže ze spisu *Rationale divinorum officiorum* ze 13. století, v nichž Guillaume Durant mimo jiné píše: „*The lamps that are lit in the church represent Christ, according to what is written: I am the light of the world (Jn 8,12), and John: It was the true light, etc. (Jn 1,9). Also, the lamps in the church represent the Apostles and other teachers with whose teachings the Church shines like the sun and the moon, about which the Lord said: You are the light of the world (Mt 5,14), that is, the example of good works. Thus he admonished them, saying: Let your light shine among men (Mt 5,16). The Church is illuminated according to the precept of the Lord, which is why in Exodus chapter 27, we read: Order the sons of Aaron to offer oil from the purest olive tree so that the lamp will always be burning in the Tabernacle of testimony (Ex 27,20; Ex 40,12); this is treated in the following book, under the heading On the acolyte. Moses also made seven lamps, which are the seven gifts of the Holy Spirit, which in the nighttime of this world illuminate the darkness of our own blindness; and they are placed upon candelabra because the spirit of wisdom and understanding, the spirit of counsel and fortitude, the spirit of knowledge and piety, the spirit of the fear of the Lord (cf. Isa 11,2; Isa 61,1), all rested on Christ, who preached forgiveness to those held captive in sin. The multitude of lamps in the church represents the multitude of graces among the faithful.*“⁴⁴

Množství kvalitních svící v Sainte-Chapelle nepatřilo ve své době k výjimkám. Sto let před Ludvíkem IX. věnoval značnou pozornost osvětlení klášterního kostela Saint-Denis u Paříže opat Suger a jako jednu z mnoha zásluh uvádí, že nechal opravit sedm stříbrných lamp pro věčná světla, která plála vedle hlavního oltáře. Navíc o velkých svátcích – šedesátkrát do roka – se tu zapalovalo i šest obrovských svící, o nichž opat s hrdostí píše, že se jen zřídka nebo vůbec vidí jinde v kostele.⁴⁵ Vnímavost lidí vrcholného středověku vůči osvětlení, ať slavnostnímu či symbolicky tajemnému, byla značná. I francouzský šlechtic Robert de Clari si při prohlídce konstantinopolského kostela Hagia Sofia v roce 1204 bedlivě povšiml: „*Then down through the church there hung fully a hundred chandeliers, and there was not one that did not hang by a great silver chain as thick as a man's arm. And there were in each chandelier full five and twenty lamps or more. And there was not a chandelier that was not worth at least two hundred marks of silver.*“⁴⁶

Vnitřek byzantského chrámu, zalitý mihotajícím se světlem, které se odráželo na pozlacených mozaikách, musel vypadat úchvatně.⁴⁷ Pařížská Sainte-Chapelle nabídla divákům jinou podívanou. Zapálené velké svíce nejen že dostatečně osvětlovaly celý jednoduší interiér, ale díky nim velká okna horní kaple barevně zářila v noci do svého okolí. Šlo zcela jistě o nezapomenutelný vizuální zážitek, zejména když se noční obloha zatáhla mraky a nebe zcela zčernalo. Stavba uprostřed ztichlého města působila jako svítící objekt, chtělo by se s jistou nadsázkou říci, že se s každým západem slunce proměnila v rozsvícený lampion. Efekt měl i významovou hodnotu. Noc co noc se v Sainte-Chapelle rozsvítily svíce i lucerny a krátce po půlnoci tu začaly první náboženské obřady. Zářící sakrální stavba, dominující královskému paláci, viditelná tehdy z mnoha stran, byla vždy pro každého poddaného příslibem, že za svítícími barevnými okny se kanovníci a s nimi francouzský král tváří v tvář Kristově trnové koruně a Kristově kříži, čili k nejcennějším památkám Kristova mučení a smrti, přimlouvají za celé království a připomínají svými modlitbami Bohu, že lidstvo pokorně čeká na zemi na svoji spásu a věří v jeho odpuštění a milosrdenství. Pařížská Sainte-Chapelle, díky tomu, že to byla opravdová „capella vitrea“, tak dala tomu, co kdysi nazval Hans Jantzen jako „*diaphane Struktur*“, nový smysl: estetický i etický, umělecký i společenský.⁴⁸

Poznámky

1. Gautier Cornut, De susceptione Coronae Spineae Jesu Christi, in: *Recueil des historiens des Gaules et de la France* XXII, Paris 1865, s. 26–32; text přetiskl pod názvem *Historia susceptionis Corone spinee* Paul-Edouard-Didier Riant, in: *Exuviae sacrae Constantinopolitanae*, Geneva 1878, 1879, reprint *Le butin de Constantinople*, Paris 2004, 1. díl, s. 45–56.
2. Sauveur-Jérôme Morand, *Histoire de la Sainte-Chapelle royale du Palais*, Paris 1790, text dokumentu na s. 7, 8. – Riant (pozn. 1), 2. díl, s. 133–135.
3. Suma 135 000 liber zaplacená králem Ludvíkem IX. za Kristovu trnovou korunu se mj. uvádí v těchto publikacích a studiích: Otto von Simson (ed.), *Das Mittelalter II, Das Hohe Mittelalter*, Berlin 1972, s. 86. – Louis Grodecki, *La Sainte-Chapelle*, Paris 1975, cit. podle 3. vydání v angličtině, Paris 1979, s. 5. – Dieter Kimpel – Robert Suckale, *Die gotische Architektur in Frankreich 1130–1270*, München 1985, cit. podle 2. doplněného vydání, München 1995, s. 401. – Daniel H. Weiss, *Art and Crusade in the Age of Saint Louis*, Cambridge 1998, s. 16. – Claudine Billot, *Les Saintes Chapelles royales et princières*, Paris 1998, s. 12. – Alain Erlande-Brandenburg, *La Sainte-Chapelle de Paris*, in: *La Sainte-Chapelle, l'art au temps de saint Louis*, revue *Dossiers d'archéologie* CCLXIV (264), Paris 2001, s. 10. – Chiara Mercuri, *Corona di Cristo, corona di re: la monarchia francese e la corona di spine nel Medioevo*, Roma 2004, s. 112. – Ina Nettekoven, *Der Meister der Apokalypsenrose der Sainte-Chapelle und die Pariser Buchkunst um 1500*, Turnhout 2004, s. 7. – Starší literatura se vesměs uvedení sumy zaplacené za Kristovu trnovou korunu vyhýbá nebo jako cenu uvádí dluh ve výši 13 134 hyperpyronů. Také Elisabeth von Witzleben, heslo *Dornenkrone*, in: *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, Stuttgart 1958, 4. díl, s. 299–315, a Karl-August Wirth, heslo *Dornenkronenreliquiar*, in: *ibidem*, neuvádějí žádnou sumu za kterou Ludvík IX. trnovou korunu koupil. V poslední velké a

souborném práci o relikviích ze Sainte Chapelle se uvádí pouze suma 13 134 hyperpyronů jako výše dluhu za Kristovu trnovou korunu zastavenou věřiteli, viz Jannic Durand, *La translation des reliques impériales de Constantinople à Paris*, in: *Le trésor de la Sainte-Chapelle* (kat. výst.), Musée du Louvre, Paris 2001, s. 38.

4. Jean de Joinville, *Vie de saint Louis*, ed. Jacques Monfrin, Paris 1998, s. 311, cena lodě je uvedena jako „*quatre mille livres et plus*“ (čl. 627).

5. William Chester Jordan, *Louis IX and the Challenge of the Crusade: A Study in Rulership*, Princeton 1979, s. 78–79. – Jean Richard, *Saint Louis*, Paris 1983, cit. podle anglického vydání *Saint Louis – Crusader King of France*, Cambridge 1992, s. 111.

6. Dokument o zastavení Kristovy trnové koruny je mimo jiné reprodukován v katalogu pařížské výstavy *Le trésor de la Sainte-Chapelle* (Paris 2001, s. 44), kde je otištěna i stať Jannic Durand, *La translation des reliques impériales de Constantinople à Paris* (s. 37–41). Text smlouvy otiskl Riant (pozn. 1), 2. díl, s. 119–121.

7. P. Preto, heslo Querini, in: *Lexikon des Mittelalters*, München 1995, 7. díl, s. 364–365. K rodině Querini viz též Frederic C. Lane, *Venice, A Maritime Republic*, Baltimore 1973, s. 110, 114–115.

8. Michael Angold, *The Fourth Crusade: Event and Context*, New York 2003, s. 237.

9. Riant (pozn. 1), 1. díl, s. 50–51.

10. Donald M. Nicola, *Byzantium and Venice, A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge 1988, s. 168.

11. Viz pozn. 6.

12. Nicola (pozn. 10), s. 169.

13. Morand (pozn. č. 2), s. 11, 12.

14. de Joinville (pozn. 4), s. 169, čl. 342.

15. K sumě za svatbu viz Jacques Le Goff, *Saint Louis*, Paris 1996, s. 136.

16. Charles Rohault de Fleury, *Mémoire sur les instruments de la Passion de N.-S. J[esus]-C[hrist]*, Paris 1870, s. 396.

17. Riant (pozn. 1), jde o dokument označený číslem LXVI (2. díl, s. 123).

18. Riant (1. díl, s. CLXXV a CLXXVI), zde uvádí: „*Toutes ces pièces, dont deux seulement (LX & LXI) sont parvenues jusqu'à nous, sont relatives à l'affaire de la sainte Couronne, engagée à Nicolas Quirino (qui s' était substitué à cinq créanciers antérieurs) pour 13, 1 34 hyperpères d'or (177,309 fr. de notre monnaie), & rachetée par saint Louis pour 10,000 hyperpères seulement (135,000 fr.). Ce dernier chissre résulte d'une quittance de la sainte Couronne, (n LXVI), délivrée à Quirino par Jacques, André de Longjumeau, dominicains, & Nicolas Sorel, chevalier, envoyés de saint Louis à Venise; cette quittance, dont nous n' avons plus que l'intitulé, était encore, au commencement de ce siècle, conservée dans les archives des Quirino. (zde odkaz na Rohana de Fleury).*

Čili Paul-Edouard-Didier Riant ceně trnové koruny uvádí: „*Rachetée par saint Louis pour 10.000 hyperpères seulement, 135.000 fr.*“ (1. díl, s. CLXXV).

19. Kurz franku Paul-Edouard-Didier Riant: 550 l. tournois = 12 430 fr; Riant (pozn. 1), 1. díl, s. CLXXIX.

20. John W. Baldwin, *The Government of Philip Augustus, Foundations of French Royal Power in the Middle Ages*, California 1986, cit. podle vydání 1991, s. XV.
21. Názor, že se benátský kupec se údajně spokojil s mnohem menší sumou, než činil dlužní úpis vystavený na Kristovu trnovou korunu, prosazoval už Fernand de Mély, viz Fernand de Mély, *Exuviae sacrae constantinopolitanae - La Croix des premiers croisés; la sainte Lance; la sainte Couronne*, Paris 1904, s. 269–270, kde uvádí, že dluh za korunu činil „13.134 hyperpères d'or, 177.309 francs de notre monnaie“, ale v Benátkách se zaplatilo méně: „... ils rembourseront seulement pour la dégager 10.000 hyperpères, 135.000 francs.“ Autor se v tomto ohledu odvolává na Paula Rianta a jeho práci (viz pozn. 1)
22. Gautier Cornut, cit. podle Riant (pozn. 1), 1. díl. s. 53.
23. Riant (pozn. 1), 2. díl, s. 122–123.
24. Le Goff (pozn. 15), s. 144: „nous en ignorons le montant“.
25. Donna L. Sadler, Courting Louis IX in the Sculptural Program of Villeneuve-l'Archevêque, in: *Majestas II*, Köln – Weimar – Wien 1994, s. 11, pozn. 31. Zde uvádí toto: „ALBERIC, *Chronica Albrici Monachi Trium Fontium*. In: *Monumenta Germaniae Historica Scriptores 23*, 947, quoted the figure of 10,000 pounds; and 20,000 pounds was the figure current in the time of Louis XI according to Louis Sébastien Le NAIN de TILLEMONT, *Vie de Saint Louis, Roi de France. 6 vols., Paris 1847–1851, II*, 342. L. GRODECKI (*La Sainte-Chapelle*, 1962) 12 suggests that a sum of 135,000 pounds was paid to the Venetians; however, this seems unlikely considering the royal budget cited by H. WALLON, *Saint Louis et son temps, Paris 1875, I*, 408–410, in which Louis had 250,000 pounds for expeditions a year and 50,000 pounds for his household.“
26. *Chronica Alberici monachi Trium Fontium a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata*, ed. P. Scheffer-Boichorst, *Monumenta Germaniae Historica*, s. XXIII, Hannoverae 1874, s. 947. K životu kronikáře J. Prelog, Alberich von Troisfontaines, in: *Lexikon des Mittelalters*, München – Zürich 1980, 1. díl, s. 282.
27. K sumě 50 000 liber a k dalším penězům, které získal Balduin II. od Ludvíka IX, viz Richard (pozn. 5), s. 90.
28. K výzvě opatům cisterciáckých klášterů a k významu cisterciáků v propagaci „festum Sanctae Coronae“ a viz: Jerzy Pysiak, Królewski kult Korony Cierniowej we Francji Ludwika Świętego, *Roczniki Historyczne LXVII*, Poznań 2001, s. 25. – Marcin R. Pauk, Królewski kult relikwii Świętej Korony Cierniowej jako ideowe spoivo monarchii; Czechy i Austria w dobie Przemysla Otokara II, *ibidem*, s. 63, pozn. 21.
29. William Chester Jordan, Cutting the Budget: the Impact of the Crusades on Appropriations for Public Works in France, in: *Ideology and Royal Power in Medieval France; Kingship, Crusades and Jews VII*, Aldershot 2001, s. 316–317.
30. E. de Lépinos – Lucien Merlet, *Cartulaire de Notre-Dame de Chartres* (Société archéologique d'Eure-et-Loir), Chartres 1863, 2. díl, s. 169–170.
31. Henri-François Delaborde (ed.), *Vie de saint Louis par Guillaume de Saint-Pathus, confesseur de la reine Marguerite*, Paris 1899, s. 41, 42. Cena za Sainte-Chapelle: „XL mile livres de tournois et plus“.

32. Není jasné, kdy se se stavbou pařížské Sainte-Chapelle začalo. Naposledy k tomuto problému: Stephan Gasser, *L'architecture de la Sainte-Chapelle, État de la question concernant sa datation, son maître d'oeuvre et sa place dans l'histoire de l'architecture*, in: Christine Hediger (ed.), *La Sainte-Chapelle de Paris: Royaume de France ou Jérusalem céleste?* (Actes du colloque Paris, Collège de France, 2001), Turnhout 2007, s. 157–180. K zjevnému spěchu při dokončování Sainte-Chapelle viz Louis Grodecki, *Sainte-Chapelle*, Paříž 1979 (třetí vydání), s. 56: „*It has sometimes been said that the execution of the windows of the Sainte-Chapelle was hurried and is of a quality much inferior to that of the windows of Chartres or Bourges.*”
33. Seriózní studii k zasvěcení Sainte-Chapelle je článek: Marcel Aubert, *La date de la dédicace de la Sainte-Chapelle de Paris*, *Bulletin monumental CVI*, 1948, s. 141–143.
34. Joinville (pozn. 4), s. 56, 57 (čl. 110), s. 58, 59 (čl. 114), anglický překlad: Joinville and Villehardouin, *Chronicles of the Crusades*, London 1963, s. 192.
35. Jordan (pozn. 5), s. 105–109; k Sainte-Chapelle Jordan uvádí: „*At the centrer of the tournée, in the brief interlude in April between Louis ´s completion of the northern haft of the circuit and his commencement of the southern half, he attended the dedication of the Sainte-Chapelle.*” V poznámce č. 12 na s. 107 k tomu uvádí: „*The dedication took place 25 or 26 April in the presence of Louis...*” K spojitosti Sainte-Chapelle a křížové výpravy viz též Daniel H. Weiss, *Art and Crusade in the Age of Saint Louis*, Cambridge 1998 nebo Jaroslav Folda, *Crusader Art in the Holy Land: from the Third Crusade to the Fall of Acre, 1187–1291*, Cambridge 2005, s. 234. – Willibald Sauerländer, *Die Sainte-Chapelle du Palais Ludwigs des Heiligen*, in: *Jahrbuch der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 1977*, München 1977, s. 112, výstižně tvrdí: „*Reliquienkult, Kreuzfahrtum und die dem Sakralen angenäherte Rolle des Königs von Frankreich ... das wäre dann etwa der Hintergrund der Pariser Palastkapelle.*”
36. K Aigues-Mortes existuje početná literatura, nejpodrobněji s obsáhlou bibliografií *Inventaire général des monuments et des richesses artistiques de la France: Commission régionale du Languedoc-Roussillon, Gard, Canton Aigues-Mortes*, Paris 1973. – Bernard Sournia, *Les fortifications d'Aigues-Mortes, Congrès archéologique de France, 134e session 1976*, Paris 1979, s. 9–26. – Georges Jehel, *Aigues-Mortes, un port pour un roi, les Capétiens et la Méditerranée*, Roanne-Le Coteau 1985. – Jules-Charles Roux, *Aigues-Mortes*, Paris 1910.
37. Zbraslavská kronika, překlad František Heřmanský, Praha 1976, s. 400 (3. kniha, kap. IV). Ke vztahu návštěvníka Sainte-Chapelle a relikvií viz především Meredith Cohen, *An Indulgence for the Visitor : the Public at the Sainte-Chapelle of Paris*, *Speculum LXXXIII*, 2008, s. 840–883. – Jean-Michel Leniaud – Françoise Perrot, *The Sainte-Chapelle* (anglické vydání), *La Sainte-Chapelle* (francouzské vydání), Paris 2007, zvl. s. 49–76.
38. K tomu zejména Otto von Simson, *Opere superante materiam: zur Bedeutung der Sainte-Chapelle zu Paris*, in: *Mélanges d'histoire, d'histoire de l'art et d'archéologie offerts à Jacques Stiennon*, Liège 1982, s. 597–615; přetištěno ve sborníku: Otto von Simson, *Von der Macht des Bildes in Mittelalter*, Berlin 1993, s. 113–145. – Alyce A. Jordan, *Stained Glass and the Liturgy: Performing Sacral Kingship*

- in Capetian France, in: Colum Hourihane (ed.), *Objects, Images and the Word*, Princeton 2003, s. 275–297.
39. Překlad do angličtiny Robert W. Berger, *In Old Paris, An Anthology of Source Descriptions 1323–1790*, New York 2002, s. 8. – Viz též Erik Inglis, Gothic Architecture and a Scholastic, Jean de Jandun's Tractatus de laudibus Parisius (1323), *Gesta*, XLVII, 2003, s. 63–85.
40. K tomuto podrobně Peter Kováč, Notes on the Description of the Sainte-Chapelle in Paris from 1378, in: Jiří Fajt (ed.), *Court Chapels of the High and Late Middle Ages and their Artistic Decoration*, Praha 2003, s. 162–170. Celý článek je dostupný na internetu (<http://www.stavitele-katedral.cz/peter-kovac-notes-on-the-description-of-the-sainte-chapelle-in-paris-from-1378/>). K cestě císaře Karla IV. do Francie a návštěvě Paříže viz Françoise Autrand, *Charles V*, Paris 1994, zvl. s. 795–796. – František Šmahel, *Cesta Karla IV. do Francie (1377–1378)*, Praha 2006.
41. Les Grandes Chroniques de France: R. Delachenal (ed.), *Chronique des règnes de Jean II et de Charles V*, Paris 1916, s. 229
42. Christine de Pizan, *Le Livre des Faits et Bonnes Moeurs du roi Charles V le Sage*, ed. Eric Hicks – Térése Moreau, Paris 1997, s. 262.
43. Morand (pozn. 2), Pièces Justificatives, s. 11.
44. Překlad Timothy M. Thibodeau (ed.), *The Rationale Divinorum Officiorum of William Durand of Mende, A New Translation of the Prologue and Book One*, New York 2007, s. 21–22.
45. Suger De administratione, čl 252, in: Andreas Speer – Günther Binding (edd.), *Abt Suger von Saint-Denis, Ausgewählte Schriften : Ordinatio, De consecratione, De administratione* Darmstadt 2000, s. 354–355, latinský text a německý překlad.
46. Překlad do angličtiny Edgar Holmes McNeal, in: Robert of Clari, *The Conquest of Constantinople*, Toronto, 1996, s. 106; originál viz Robert de Clari, *La Conquête de Constantinople*, ed. Jean Dufournet, čl. 85, s. 176, 177, vydání ve starofrancouzské a novofrancouzské verzi, Paris 2004.
47. K významu osvětlení v byzantských chrámech z různých aspektů viz: Lioba Theis, Lampen, Leuchten, Licht, in: *Byzanz: das Licht aus dem Osten; Kult und Alltag im Byzantinischen Reich vom 4. bis 15. Jahrhundert* (kat. výst.), Paderborn 2001 – Mainz 2001, s. 53–64. Světlo v gotických chrámech viz Andreas Speer, Lux mirabilis et continua, in: Hiltrud Westermann-Angerhausen (ed.), *Himmelslicht: europäische Glasmalerei im Jahrhundert des Kölner Dombaues (1248–1349)*, Köln 1998, s. 89–94.
48. K pojmu Capella vitrea viz Marcel Aubert – Louis Grodecki – Jean Lafond – Jean Verrier, *Les vitraux de Notre-Dame et de la Sainte-Chapelle de Paris* (Corpus Vitrearum Medii Aevi), 1. svazek, Paris 1959; s. 74. – Hans Sedlmayr, *Die Entstehung der Kathedrale*, Zürich 1950, řada dalších vydání, cit. podle vydání Graz 1988, s. 376–379. K pojmu „diaphane Struktur“ viz Hans Jantzen, *Kunst der Gotik, Klassische Kathedralen Frankreichs: Chartres, Reims, Amiens*, Hamburg 1957, 2. vydání Berlin 1987, s. 71–73.